

Məsiəğa MƏHƏMMƏDİ

Rza Bərahəni dünyasını dəyişdi. Bir həftə övvəl, 86 yaşında. 1935-ci ilin qışında gümüşü Təbrizdə başlayan ömür yolu 2022-ci ilin baharında soyuq Torontoya qınlıdır. Ağır itkidir. Əminliklə demək mümkündür ki, nə İranda, nə Güney Azərbaycanca Bərahəni miqyasında ədəbi şəxsiyyət daha yoxdur və uzun müddət də olmayacaq.

Kim idi Bərahəni? Bu suala bir sözlə cavab vermək çətin, sadalamalı olursan: şair, nasir, tənqidçi, tərəcəmoçi, nəzəriyyəçi, pedaqoq... Və bütün bu sahələrdə öz mühitində yeniliklər etmiş, eyni zamanda onları dünya səviyyəsinə yüksəlmiş bir peşokar, usta. Buna görə də onu İranda da, dünyada da qəbul edirlər, onunla hesablaşırdılar. Hətta şəxsinə sevməyönlər belə! Sevməyönləri isə az deyildi: müasir İran ədəbiyyatında az-çox çəkisi olan heç bir yazar onun iti qələminin, ciddi elmi qənaətlərinə söykənən aydın və kəskin tənqidinin hədəfindən konarda qalmamışdı.

* * *

Amma daha önəmli, yəqin ki, Bərahənin şəxsiyyətidir. O, bədi sözlün, ədəbiyyatın ictimai funksiyasına xüsusi əhəmiyyət verən, onun cəmiyyətdəki hadisə və proseslərə fəal münasibət və müdaxiləsinə pozulmaz prinsip kimi qəbul edilən klassik ziyalı tipinə aid idi. O insanlardan idi ki, onlar haqqında "bələləri indi azdır və ya yoxdur" deyirlər.

Çıxış cüssəsində əsl təbrizli cəsarətli gözərdən Bərahəni ədəbi fəaliyyətə başladığı ilk çağlardan fəal ictimai mövqeyi ilə də seçilmişdi, cəmiyyətin həyatının ən köklü məsələlərinə dair müzakirələrin mərkəzində dayanmış, bu mövzularda da durmadan yazmış və danışmışdı. Odu ki, onun təqdimatına ictimai fəal, insan hüquq və ədalətlərinin, milli haqların müdafiəçisi təyinlərinə də əlavə etmək lazımdır. Bərahənin bu yöndəki fəaliyyəti yaşadığı cəmiyyətin tarixində tənqidi baxış və çağdaş dünyanın təcrübəsi əsasında formalaşmış ciddi məskunə təməlinə söykənirdi və bu mənada o, həm də bir müfəkkir idi, ədəbiyyatda olduğu kimi, ictimai fəaliyyətdə də bir nəzəriyyəçi kimi çıxış edirdi. Təsəvvüfi deyil ki, Amerikada olduğu illərdə məşhur Noam Xomski (və ya Çomski) ilə, necə deyirlər, söhbəti tutmuş, Bərahənin "görməli şəxsiyyət" adlandırılan Xomski onunla tanışlıqdan qürur duyduğunu, ondan öyrəndiyini vurğulamışdı.

Bir sözlə, Bərahəni irfan və hikmət alomino dalıb, yaxud sifət estetik axtarışlara uyub ictimai borcunu, vəzifəsini unudan qələm adamlarından deyildi. Təsəvvüfi deyil ki, Bərahənin təsisçilərindən biri olduğu, 1968-ci ildə yaradılmış İran Yazıçılar Birliyi (Kanun-e Nevisəndeqan-e İran) onilliklər boyu İran hakimiyyətlərinin çəkiniyi, nəzarətdə saxlamağa və susdurmağa çalışdığı bir təşkilat oldu. Yazıçının özü həm şah rejimi, həm də islam hökuməti dövründə həbs edilmiş, bir

NERƏYƏ GÜMƏŞİ GÖZLƏYƏN

Rza Bərahəni haqqında qeydlər

Əminliklə demək mümkündür ki, nə İranda, nə Güney Azərbaycanda Bərahəni miqyasında ədəbi şəxsiyyət daha yoxdur və uzun müddət də olmayacaq.

sıra əsərlərinin nəşrinə qadağa qoyulmuşdur. Royasot sahibləri, Qozzalinin təbirincə desək, Bərahənin sözüno tab gətirə bilmirdilər. Amma o, ilk həbsdən sonra mühacirət etdiyi Amerikada da sözüno deyirdi. 1976-cı ildə onun "Zillüllah" ("Allahın kölgəsi") adlı həbsxana şeirləri İndiana Universitetinin nəşriyyatında çap olundu. Bir il sonra onun İranda repressiyalardan bəhs edən "Təcl adamçyönlər" kitabı Nyu-Yorkda işıq üzünə gördü. Kitab məşhur Amerika yazıçısı Edqar Lorenz Doktoru müqəddimə yazmışdı. Həmin dövrdə SAVAK tərəfindən okeanın o tayına göndərilmiş xüsusi qrupun aradan götürülməsi olduğu on nəfərin arasında Bərahənin də adı vardı. 1990-cı illərin ikinci yarısında da yazıçı real terror təhlükəsi qarşısında İrani həmişəlik tərk etməli olmuşdu. Amma yenə də fəaliyyətinin bu istiqamətindən uzaqlaşmadı. Kanada PEN klubunun üzvü və bir müddət rəhbəri oldu. Eyni zamanda ömrünün sonuna qədər Sürgündə Güney Azərbaycan PEN təşkilatının fəxri sədri kimi fəaliyyət göstərdi.

* * *

Bərahəni şəxsiyyətinin daha bir cəhəti kimi onun hədsiz sadəliyi, özünəməxsus ədəb və təvəzökarlığı qeyd olunmalıdır. Bunun canlı şahidiyəm. Ənənəvi ifadə ilə desək, böyük yazıçı ilə görüşmək və söhbət-ləşmək xoşbəxtliyi mənə də nəşib olub. İllər öncə Bakıda olarkən Bərahənin bir qrup yazarla görüşünə mən də getmişdim. Bir az işlərdən danışandan, sözarası verdiyi sualları cavablandırandan sonra olini sinəsinə qoyub: "Görək biz sizin görüşünüzo gələydik" - dedi. "Östəğfərullah, ustad!" - söylədim. Bunu deyərək, o, əlbəttə, qeyri-somimi deyildi, güneylilər deməşən, "təarəf etmərdi", çünki daim öyrənmək, oxumaq onun həyat devizi idi. Özü bir məqaləsində yazır: "Bütün ömrünü şagirdlik etməyən, qırx il əvvəlki bilikləri ilə kifayətlənən müəllim sonda özünü ən zəif şagirdindən də az biləkək. Həydegerin sözüdür: Yaxşı müəllim o kəsdür ki, yaxşı öyrənir". Oğlu Arslan da atası haqqında belə deyir: "Həç vaxt hansısa ideologiyant,

fikri, hətta müəyyən bir işi övladlarına dikte etməyib. Atamız olmaq yerinə, dostumuz olub".

Bununla belə, Rza Bərahənin şəxsiyyətinə qoribə bir özgüvən aydın seçilirdi. Onu yaxından tanıyanların vurğuladığı kimi, fikrini, mövqeyini açıq-aydın və çəkinmədən bəyan edir, bunun mümkün noticosindən çətinatlanmırdı. Yoxsul və çoxuşaq ailədə böyüyən ədəb uşaqlığında aldığı travma, güman ki, yalnız ana dili ilə bağlı olmuşdu. Bu barədə bir qədər sonra.

* * *

Bərahəni Təbriz Universitetini ingilis dili və ədəbiyyat ixtisası üzrə bitirdikdən sonra təhsilini Türkiyədə davam etdirmiş, İstanbul Universitetində eyni ixtisas üzrə doktorluq dərəcəsi almışdı. İngilis dili ilə yanaşı, fransızca da mükəmməl bilməsi o zamankı İran ədəbi mühitində ona böyük üstünlük qazandırır. Tobii ki, bu üstünlük sadəcə dil bilməklə deyil, dünya ədəbiyyatına və çağdaş elmi-nəzəri fikrə bələdliklə şərtlənirdi.

Bərahənin ədəbiyyata gəldiyi 1960-cı illər (ilk şeirlər kitabı 1962-ci ildə çıxmışdı) İranda da ədəbi canlanma ilə əlaqədar idi. Həmin dövrdə poeziyada Əhməd Şamlu, Səhrab Sipehri, Fəruğ Fərruxzad, Mehdi Əxəvəne-Sales, Nadir Nadirpur... nəşrdə Qulamhüseyn Saidi, Sadiq Çubək, Colal Ale-Əhməd, Həsən Qolşiri, Bəhrəm Sadiqi... kimi sənətkarlardan ibarət bütöv bir modernist pliyada formalaşmışdı, ədəbi prosesdə intensiv yenilik axtarış gedirdi. Ənənəvi meyarlarla bu prosesin nəzəri və tənqidi təhlili mümkün deyildi, onun uyğun elmi-metodoloji prinsiplərlə dəyərləndirilməyən, perspektivə yönəlik bədi-estetik mənalandırmaya cəhəti vardı və bu vəzifəni Rza Bərahəni öz üzərinə götürdü. Onun çoxsaylı məqalə və çıxışları, nəhayət, 1968-ci ildə işıq üzünə gələn irihocməli "Misdə qızıl" kitabı İranda Avropa tipli ədəbi tənqidi əsasını qoydu, Bərahəniyə isə "İran ədəbi tənqidinin atası" titulu qazandırdı. "Misdə qızıl" o qədər fundamental və ciddi nəzəri bazaya söykənən kitabdır ki, üstündən yarım əsrdən çox vaxt keçməsi-

nə baxmayaraq, müasir İran ədəbiyyatını öyrənənlər bu əsərə müraciət etmədən keçinə bilmirlər.

Əlbəttə, Bərahəninin tənqid sahəsindəki fəaliyyəti yalnız yazmaqla bitmədi, o, canlı ədəbi müzakirə və mübahisələrin daimi iştirakçısı kimi də prosesə yön verirdi. O vaxtlar Tehrandə qələm adamlarının toplaşdığı "Nadiri" kafesinə gedənlərdən biri də Bərahəni idi. Bununla bağlı Mehdi Əxəvən Ləngorudi yazır: ""Nadiri" kafesinə doktor Rza Bərahəni də gəlirdi. Onun iştirakı həmişə məclisi qızıqsırdı. Həmin dövrdə onun tənqidləri şairləri silkələyər, hərəkotə gətirərdi. Bəziləri buna görə kin saxlayar, bəziləri nisbətən insaflı olardı. Hər halda, düşməni çox idi. Çünki o vaxtlar İranda tənqid yox idi. Heç kəsin heç kəsə işi olmazdı. Kim istəyirdisə, şeir yazır, kitab çap etdirirdi. Kitablara ön söz yazanlar da müəllifi elə göyə qaldırardılar ki, oxucu şeiri və ya hekayəni mütaliə edəndə gözüyümlü hor şeyi qəbul edirdi. Bərahəni bu vəziyyəti dəyişdirdi".

* * *

Bərahəni təkcə ədəbi tənqiddə vəziyyəti dəyişdirmədi. Eyni işi nəsrədə, sonralar isə poeziyada gördü. Sanki Tanrı bəxş etdiyi nadir istedadla İran ədəbiyyatını tam şəkildə yeniləşdirmək, güncəlləmək və dünya standartlarına uyğunlaşdırmaq missiyasını onun üzərinə qoymuşdu. Onun "Ölümlərin sodesi", "Yurdumun sirləri", "Azadə xanim və yazıçısı", "İlyas Nyu-Yorkda", "Ayaz bəyin cəhənnom günləri" və digər romanları İranda modernist və postmodernist nəsrin parlaq nümunələri kimi beynəlxalq səviyyədə diqqəti cəlb etmişdir.

Şeir yaradıcılığına da ara verməyən (15-dən çox şeir kitabı çıxıb) ədib sonralar İranda "yeni şeirin" banisi Nima Yüşicin yolundan imtina etmiş və faktiki olaraq, İranda postmodern poeziyanın bünövrəsini qoymuşdur. 1995-ci ildə nəşr olunan "Kəpənəklərə xitab" şeirlər kitabında cəmi zamanda ədibin "Nə üçün mən daha Nimaçı şair deyiləm?" adlı dolğun traktatı yer alıb. Burada Bərahəni şeirə dair yeni nəzəriyyəsinə irəliləyərək və dilə əsaslanan bu nəzəriyyəsinə "Zəbaniyyət" (Languageality) adlandırib. İki il sonra həmin nəzəriyyənin şərhinə həsr olunan bir məqaləsində o, ədəbiyyat və zaman probleminə də toxunaraq yazırdı: "Ciddi ədəbiyyat öz dövrünə uyşmur, ona tabe olmur. Yoxsa Hafizin Şah Şüca dövründə yazdığı atəşin qozəllərdən yerdə soyuq küldən başqa bir şey qalmazdı, Mövlana bu gün Amerikada tiraj baxımından Şekspirin arxasını yerə vurmaq əvəzinə, Konyada itib-batardı, "Yeddi gözəl" Nizami Gəncəvinin uyuduğu yerdən kənara çıxma bilməzdi".

* * *

Rza Bərahəninin əsərləri nüfuzlu dərəcəyə və toplularda dünya ədəbiyyatının Markes, Nabokov, Oktavio Paz, Borxes, Şimborska kimi ünlü simalarının əsərləri ilə birgə nəşr olunub, "Nyu-York tayms", "Vaşinqton post", "Mond", "Fiqaro", "Taym" kimi mətbuat orqanlarında haqqında yazılar dərc edilib. Ədəbi fəaliyyətinə və insan haqları sahəsində mübarizəsinə görə çoxlu beynəlxalq mükafatlara layiq görülüb, Nobel ödəliyinə namizədliyi irəlilənib.

Əsərləri ingilis, fransız, alman, rus, ərəb, türk, ispan, İsveç və başqa dillərə tərcümə edilib. Yaradıcılığında bəzi nümunələr Azərbaycan dilinə tərcümə olunsada, şəbhəsiz, onun ürsinin daha əhatəli, sistemli və mükəmməl tərcüməsinə zərurət var. Bunu həmin böyük ədibin ana dilinə təəssübkeş münasibəti, onun hüququ uğrunda ardıcıl mübarizəsi tələb edir.

* * *

Bərahəninin uşaqlıq illəri İkinci Dünya müharibəsi dövrünə təsadüf edib, o, Güney

Azərbaycanda Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Milli Hökumətin qurulması və fəaliyyətinin canlı şahidi olub. Və bir il ana dilində təhsilin şirinliyini dadıb. Milli Hükumət devrildikdən sonra yenidən farsca təhsilə məcbur edilib, lakin bununla bərabər bilməyib, türkco hazırladığı divar qəzetini məktəbin divarına yapışdırıb və bunun cəzasını çəkib. Özü müsahibələrindən birində deyir:

"Direktor gəlib bunu gördü. Mən özüm də pəncərədən ona baxırdım. Sonra gedib zəngi vurdu və bizim hamımızı məktəbin həyətinəki hovuzun ətrafında sıraya düzdü. Direktor soruşdu ki, bunu kim türkco yazıb. Mən də yavaşca qorxa-qorxa dedim ki, ağa, mən yazmışam. Dedi, gəl qabağa. Mən qabağa getdim. O, divar qəzetini qopardıb əlində tutmuşdu. Qəzeti yerə atıb mənim boynumdan yapışdı və boynumu aşağı əyərək dedi ki, indi bu qəzeti yala. Axırı mən öz yazdıqlarımı yaladım.

Bu əhvalat heç vaxt yadımdan çıxmadı. Qarşılaşdığım bu təhqiri heç vaxt unutmadım. Eyni zamanda həmişə düşünmüşəm ki, ana dili gəlib mənim qanımın bir hissəsi, bədənimin bir parçası olub, çünki mən ana dilində yazmaq əvəzinə, bu dili yemişəm. Sonralar bu, başqa formalarda özünü göstərdi. Məsələn, romanlarımda. Mənim romanlarımdakı bütün surətlər azərbaycanlıdır, yaxud Tehrandə yaşayan azərbaycanlılardır".

Çox sonralar, artıq fars dilinin böyük yazarı kimi tanındığı zaman (1973-cü ildə) Bərahəni elə həmin fars dilində "Hakim mədəniyyət və məhkum mədəniyyət" adlı bir məqalə yazdı, bunun üstündə həbsə düşdü və yazıda işlətdiyi türkco bir sözə görə SAVAK-ın yüksək rütbəli məmurunu onu Pişəvəri olmaq istəyində ittiham etdi.

Yenə müsahibələrinin birində deyir: "Mənim "günahlarımdan" biri həmişə bu olub ki, son niyyə Azərbaycan dilini müdafiə eləyirəm. Və belə mövqə tutanlara bəzən "irqçi" də deyirlər. Halbuki biz haqqı müdafiə edirik. Bu, bir təbii haqqdır və bundan keçmək olmaz. Əgər mən bu haqdan keçməydim, indi farslar mənə başlarının üstündə gozdırərdilər".

Rza Bərahəni əsərlərini farsca yazdı, hakim mədəniyyətin dilində məhkum mədəniyyətin dərdlərini, ağrılarını ifadə etdi, eyni zamanda həmin mədəniyyətin, türk təfəkkürü və ruhunun gücünü göstərdi. Bu, əslində hakim mədəniyyətə meydan oxumaqdır. Böyük sələfləri Xaqaninin, Nizaminin, Saibin və nəhayət, Şəhriyarın etdiyi kimi!

* * *

Bərahəninin ən gözəl, cəmi zamanda ən kədərli şeirlərindən biri 1991-ci ildə yazdığı "Gölmədi" (Noyaməd) şeiridir. Müəllifin həyat yolunu nəzərə aldıqda şeir daha da kədərli təsir bağışlayır. Şeirin qəhrəmanı Günəşin gəlişini tələşdirmək üçün çalışır, olandan gələn hər şeyi edir, "qurd kimi ulayır", "zəmano onu it kimi qapıdan qovsa da, bacadan içəri girir"... , amma Günəş gəlmir ki gəlmir. Yuxuda hiçqırsa da, ağlaya bilmir, nə dost yanında, nə yad hüzurunda, nə də öz xəlvtində ağlamır. Və Günəşi gözəloyə-gözəloyə qalır.

Amma daha əvvəl yazdığı "İsmayıl" poemasında əsərin itaf olunduğu qələm dostu İsmayıl Şahrudiyo müraciətlə, Bərahəni yazmırdı:

*And olsun qızarmış gözlərinə, əziz İsmayıl,
bir gün Günəş sənin öldüyün gündəkindən
daha yaxşı parlayacaq.*

*And olsun vaxtilə qırmızı olmuş ağı saçlarına,
bir gün Günəş, bir gün Günəş, bir gün Günəş
sənin öldüyün gündəkindən
daha yaxşı parlayacaq!*

İndi bu sətirləri böyük ustadın öz ruhuna da müraciətlə söyləmək olar. Ruhun şad olsun!